

ROGIER CHORUS

Om recht en gerechtigheid

Paul Scholten (1875-1946)

Een biografie

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van
de Marcel Henri Bregstein Stichting

Ontwerp omslag

Mijke Wondergem, Baarn

Afbeelding omslag

Foto Paul Scholten, 1924, particuliere collectie

Ontwerp binnenwerk

Zeno Carpentier Alting

ISBN 9789462499805

e-ISBN 9789462499812

NUR 680

© 2022 Rogier Chorus, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2022 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige
vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen
of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te
achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht
zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Aan Felix, Caspar en Sarah

Inhoud

INLEIDING II

OPMAAT 15

I EEN JEUGD IN HET HART VAN DE HOOFDSTAD (1875-1898) 17

Kooplieden en dominees - Amsterdam herrezen - Een degelijke opvoeding - Een 'oude' studierichting aan een jonge universiteit - Een gezien student - De splitsing

II DE JONGE WETENSCHAPPER (1898-1910) 31

Een veelbelovend proefschrift - Een algemene grond voor de schadeplicht? - Beroep, geloof en wetenschap - Geen sluitende causaliteitsleer - Een band voor het leven - De stap naar de wetenschap - De waarde van het Romeins recht - De praktijk van het doceren

III PUBLICIST MET GROEIEND GEZAG (1902-1922) 50

Een veeleisende uitgever - De juridische tijdschriften - Contacten met Meijers - Maatschappelijke activiteiten - Het jonge gezin - Een inspirerende vriend - De Schakel - Democratie en gewetensvrijheid - Gewetensvrijheid en politieke actie - Macht, recht en levensbeschouwing - Onze Eeuw - Een bijzondere school

IV RECHT IN DE KOLONIE (1922-1924) 79

Het voorstel van Creutzberg - Het onderwijs in Nederlands-Indië - Hoger onderwijs? - De Rechtshogeschool in het vizier - De aanloop in Nederland - Het brievenboek - Een kritische pers - Voorbereidend werk vanuit Des Indes - De twee kanten van het koloniale leven - De nota-Scholten - Het studieprogramma - Een eerste ronde ten paleize - Een oriënteringsreis door Java - De zending in Indië - Het vervolg van de rondreis - Een paasweekeinde in Garoet - De lijst van kandidaten - De terugreis

V DE OPRICHTING VAN DE RECHTSHOGESCHOOL (1924) 118

Nederlands intermezzo - Intussen in Indië - De najaarsreis - De laatste voorbereidingen - Geschenken - Een plechtige opening - Scholtens toespraak - Naar de Vorstenlanden - Het christendom op Java - Afscheid van Indië - De eerste jaren van de Rechtshogeschool - Het vervolg

VI NAAR DE TOPPEN VAN DE WETENSCHAP (1925-1934) 146

'Recht en billijkheid' - De Akademie - Coryfee aan de universiteit - Meer juridisch schrijfwerk - Recht en moraal - Het Algemeen Deel - Bevelsrecht of belofterecht - Opinies die gezag hebben - Rechtsbewustzijn - Hulshorst - De onderwijsraad - Het derde eeuwfeest - De festiviteiten - De Sorbonne - 25 jaar hoogleraar

VII DE KERK IN HET MIDDEN (1930-1940) 178

De Hervormde Kerk in het interbellum - Kerkherstel en Kerkopbouw - De NCSV en de keuze voor de N.H. Kerk - Volkseenheid - De Leidse colleges - De Duitse dreiging - De oecumene - Oxford - God, Nederland en Oranje? - Kerkopbouw: een nieuwe poging - Noordmans - Woord en Wereld - De schaduw van de oorlog - Het Burgerlijk Wetboek - Een veelheid van adviesfuncties - Het gezin in de late jaren dertig - De vrienden

VIII GERECHTIGHEID IN OORLOGSTIJD (1940-1942) 220

Mobilisatie en de meidagen - Twee fronten - Den Vaderlant ghetrouwe - Een merkwaardig advies - Vader en zoon op de bres - Verzet vanuit de kerken - Een roep om barmhartigheid - Denken over de toekomst - Ontslag en verbanning

IX BALLINGSCHAP (1942-1945) 244

Valkenburg - De structuur van het recht - Terug naar Hulshorst - Staatsinrichting na 'de omkeer' - Verder werk van de Pauliden - De N.H. Kerk: van werkorde naar kerkorde - Kenmerken van recht - Over het natuurrecht - Contacten vanuit Hulshorst - Huizinga - Het laatste oorlogsjaar

X WEDEROPBOUW EN AFSCHEID (1945-1946) 270

Bevrijding - De Nationale Adviescommissie - Zuivering van ambtenaren en rechters - De Hoge Raad gezuiverd? - Kerk en Wereld - Afscheid van de universiteit - De Haagse viering van een kroonjaar - De laatste maanden - Rouwbetuigingen - De pers

Conclusies 297

Paul Scholten in jaartallen 309

Noten 315

Verantwoording afbeeldingen 344

Literatuur 345

Registers 351

Inleiding

Het veelzijdige leven van Paul Scholten, een van Nederlands grootste juristen, verdiende een biografie en het is verwonderlijk dat die biografie niet veel eerder is geschreven. Ze heeft moeten wachten tot een tijdstip waarop de generatie die Scholten nog persoonlijk heeft gekend is verdwenen. Er waren eerdere aanzetten: eind 1955 had Frederik baron van Asbeck – die Paul in verschillende fases van diens leven van nabij had meegemaakt – een gesprek hierover met hoogleraar-zending Henk Kraemer, die hij ‘zowat de enige mens die tot dit werk in zijn belangrijke aspecten bekwaam is’ noemde.¹ Maar Kraemer, die het wilde doen,² stond op het punt voor anderhalf jaar naar Amerika te vertrekken en vond er ook bij zijn terugkeer geen tijd voor. Er werden herdenkingsnummers uitgebracht – van het blad voor rechtenstudenten *Ars Aequi* uit 1971 en van het juridisch tijdschrift *WPNR* uit 1975 – en artikelen en boeken over Scholtens werk – zoals *Dorsten naar gerechtigheid* uit 2010.³ Het zijn voorbeelden van de belangstelling voor Paul Scholten (die door de jaren heen is gebleven), maar verder dan een korte levensbeschrijving van de persoon Paul Scholten kwamen ze niet.

Dat die biografie er nu dan toch is heeft te maken met een oude vriendschap en met mijn wens om mijn – bescheiden – juridisch verleden op te halen. Bij mijn rechtenstudie in de vroege jaren zestig in Leiden kwam ik Scholtens kleinzoon en naamgenoot tegen, die een jaarclubvriend werd. Samen werden wij lid van het juridisch pleitdispuut ‘P.S.’ – met de voor juristen bekende initialen van Paul Scholten – waar

we leerden pleidooien te houden. Na mijn studie en dienstplicht dacht ik aan een juridische loopbaan en nam ik Scholtens *Algemeen Deel* van *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht* ter hand. Dit meesterwerk, waarvan Geert Mak had geschreven dat 'er geen boek is dat met zo'n suffe en bijkans idiote titel zoveel generaties heeft beïnvloed'⁴ kreeg ook mij in zijn ban. Zonder onmiddellijk gevolg, want mijn loopbaan ging in een niet-juridische richting. Begin 2019 raakte ik gefascineerd door de persoon Scholten en met name door de wijze waarop hij zijn werk wist te verweven met zijn geloof. Ik wendde mij tot mijn jaarclubvriend met de vraag of ik op zijn medewerking kon rekenen bij het schrijven van een biografie over zijn grootvader. Hij reageerde positief, maar wilde eerst zijn familie raadplegen. Zo kwam ik op 7 mei 2019 bij hem thuis in conclaaf met vijf kleinkinderen van Scholten die me daar hun fiat gaven: het begin van meer dan drie jaar lezen, spreken en schrijven, soms zelfs dromen over Scholten.

Bij mijn speurwerk kreeg ik erg veel steun van mijn leesgroep. Naast Scholtens kleindochters Clara Insinger-Scholten en Elsbeth Locher-Scholten, die hun expertise als archivaris respectievelijk historica meebrachten, voorzagen rechtsfilosofe Liesbeth Huppel-Cluysenaar – die het *Digital Paul Scholten Project* beheert dat aanvankelijk verbonden was met de universiteit van Amsterdam – de historicus Herman de Liagre Böhl en de neerlandicus Koen Hilberdink mij van hun welkome adviezen. De leesgroep nam de moeite om mijn teksten vele malen te lezen en van commentaar te voorzien, zodat dit boek verrijkt is met hun kennis over Paul Scholten, over zijn tijd en in ruime zin over het schrijven van een biografie. Ik ben ze er zeer dankbaar voor. Ook Paul en Bram Scholten hebben hun kennis over hun beroemde grootvader met me willen delen.

Zij die Scholten persoonlijk gekend hebben zijn inmiddels dungezaaid, maar ik heb kunnen spreken met mensen die zijn werken of zijn achtergrond kennen en zo kon ik het beeld dat ik van Scholten kreeg inkleuren. In de eerste plaats Timo Slootweg, die me hartelijk ontving en zijn kennis over de rechtsfilosoof en christen Scholten met me deelde. Hans Blom en zijn (ex-)medewerkers van het NIOD (het instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) hielpen mij aan waardevolle informatie over de ook door Scholten getekende ariërverklaring. Over personen die een belangrijke rol in Scholtens leven speelden kreeg ik

meer te horen van Peter Idenburg en Dolph Kohnstamm: kleinkinderen van Scholtens boezemvriend de pedagoog Philip Kohnstamm. Zo mocht ik gegevens uitwisselen met de biograaf van Huizinga, Anton van der Lem, en met de historicus Marten van Harten, die schrijft over Scholtens evenknie Meijers. Albert Patijn hielp me aan informatie uit het archief van zijn vader Conny Patijn, die lid was van de in de oorlog opgezette gespreksgroep de Pauliden.

Aan het schrijven ging ook veel leeswerk vooraf. Scholten heeft erg veel geschreven, over een breed terrein van onderwerpen. Zijn zoons hebben na zijn overlijden de *Verzamelde Geschriften*⁵ in vier delen (een kleine tweeduizend bladzijden) uitgebracht; daarnaast is er nog het nodige te vinden in de juridische en algemene tijdschriften waaraan Scholten meewerkte. Ik heb veel profijt gehad van de bibliografie van zijn werken die is te vinden in het *Digital Paul Scholten Project*. Naast zijn publicaties zijn er de archieven: voorop het Nationaal Archief dat het archief-Scholten, geordend door Clara Insinger-Scholten, bevat. Dit overzichtelijke en toegankelijke archief omvat zijn uitgebreide correspondentie met als hoogtepunt het brievenboek dat hij als een soort dagboek bijhield toen hij in 1924 in het toenmalig Nederlands-Indië was voor de oprichting van de Rechtshogeschool. Zijn moeilijk leesbare handschrift bezorgde mij heel wat hoofdbreken, maar de inhoud was steeds interessant. Bijkomende geraadpleegde bestanden uit het Nationaal Archief zijn het moeilijk toegankelijke archief van het ministerie van Koloniën – dat ik met behulp van Elsbeth Locher-Scholten kon openleggen – en het besloten archief van de Zuiveringscommissie.

De maandelijksse bezoeken die ik aan het Nationaal Archief bracht moesten tijdens de twee coronawinters worden onderbroken; in totaal kwam het neer op zestien retourtjes Mechelen-Den Haag. Steeds kon ik rekenen op hulp van de staf; enkele potloden herinneren mij nog aan de maanden waarin ik werd verzocht het gebruikte potlood niet in te leveren vanwege besmettingsgevaar... Naast het archief-Scholten raadpleegde ik de archieven van de Koninklijke Bibliotheek van België, de Leidse universiteitsbibliotheek, het Stadsarchief van Amsterdam, het Historisch Documentatiecentrum van het Nederlands Protestantisme bij de Vrije Universiteit Amsterdam en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Steeds was er het nodige over Scholten te vinden en het is niet denkbeeldig dat nog andere archieven gegevens over hem bevatten. Ook de familie bleek informatieve stukken te bezit-